

Intern rapport Onroerend Erfgoed 03

Archeologische begeleiding pleinaanleg Mechelen - Arresthuis (prov. Antwerpen)

Rapportage: Sofie Debruyne

onroerend
**erf-
goed**

Intern rapport Onroerend Erfgoed 03

Archeologische begeleiding pleinaanleg Mechelen - Arresthuis (prov. Antwerpen)

Rapportage: Sofie Debruyne

Brussel, 2013

COLOFON

Opdrachtgever:

Vlaamse overheid - Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid (DAR)
Boudewijnlaan 30 bus 20
1000 Brussel

Uitvoerder:

Vlaamse overheid - Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel

Terreinwerk:

Sofie Debruyne, Marc Saeys, Michel Hayen & Alessandro Di Domenico

Rapportage:

Sofie Debruyne

Verwerking vondstmateriaal:

Sofie Debruyne (inventaris), Frans De Buyser (conservatie, identificatie munten), Franky Wyffels (identificatie kogelhulzen), Hans Denis (fotografie), Marc Van Meenen (tekenwerk) & M'hamed Bouzakoura, Alessandro Di Domenico en Marc Saeys (wassen, nummeren, plakken)

Bewaarplaatsen vondstmateriaal en opgravingsarchief:

kogelhulzen: Kazerne Dossin
Goswin de Stassartstraat 153
2800 Mechelen
overige vondsten: Vlaamse overheid - Onroerend Erfgoed (depot)
Doornveld Industrie Zone 3 gebouw 190
1731 Zellik

Vergunningsnummer:

2012/042

Naam aanvrager:

Sofie Debruyne (projectleider) & Michel Hayen (metaaldetectie)

Uitvoeringstermijn:

13/03/2012, 19/03/2012, 22/03/2012, 26/03/2012, 15/10/2012

Projectcode:

12-ME-AR

Naam site:

Mechelen - Arresthuis

<i>Opgraving</i> ☒	<i>Prospectie</i> ☐	<i>Metaaldetectie</i> ☒
<i>Vergunningsnummer:</i>	2012/042	
<i>Datum vergunning:</i>	13/02/2012 - 31/03/2012	
<i>Naam aanvrager:</i>	DEBRUYNE Sofie en HAYEN Michel	
<i>Naam site:</i>	Mechelen - Arresthuis	

Lay-out:

Sofie Debruyne en Daisy Van Cotthem

Foto omslag:

Industrieel wit aardewerk uit de vulling van de beerkelder van een herberg.

Foto: Hans Denis.

Trefwoorden:

nieuwe tijd - nieuwste tijd - 18de eeuw - 19de eeuw - WO II - gasthuizen - herbergen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Copyright reserved. No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

© Onroerend Erfgoed, B-1210 Brussel - 2013.

Inhoudsopgave

1 Aanleiding voor het onderzoek	7
2 Ligging van het projectgebied	7
3 Historische en archeologische gegevens	8
4 Methodologie	9
5 Waarnemingen	11
6 Vondstmateriaal	16
6.1 AARDEWERK	
6.2 PIJPAARDE	
6.3 BOUWMATERIALEN EN NATUURSTEEN	
6.4 METAAL	
6.5 DIERLIJKE RESTEN	
7 Aanbevelingen	21
8 Bibliografie	21

Figuren

FIG. 1	<i>De topografische en kadastrale ligging van het projectgebied.</i>	7
FIG. 2	<i>Ligging van de werkputten.</i>	10
FIG. 3	<i>Overzichtsfoto van WP 1.</i>	11
FIG. 4	<i>Structuren waargenomen in WP 2 en 3.</i>	12
FIG. 5	<i>Muurresten van de herbergen in WP 2.</i>	13
FIG. 6	<i>Muurresten van de herbergen in WP 3.</i>	13
FIG. 7	<i>Structuren waargenomen in de sleuf van Eandis.</i>	14
FIG. 8	<i>Muurresten in de Eandissleuf langs de Edgard Tinellaan.</i>	15
FIG. 9	<i>Grafsteen herbruikt als bouwmateriaal in de bakstenen funderingen langs de Edgard Tinellaan.</i>	16
FIG. 10	<i>Kopjes uit industrieel wit aardewerk.</i>	16
FIG. 11	<i>Borden uit industrieel wit aardewerk.</i>	17
FIG. 12	<i>Knikkers van natuursteen, steengoed en porselein.</i>	18
FIG. 13	<i>Spiegel en lepelsteel.</i>	18
FIG. 14	<i>Kogelhulzen.</i>	19
FIG. 15	<i>Pispot met kogelgaten.</i>	20

Tabellen

TABEL 1	<i>Inventaris van het vondstmateriaal.</i>	22
----------------	--	-----------

1 Aanleiding voor het onderzoek

In de eerste helft van 2012 vond een heraanleg plaats van de Goswin de Stassartstraat te Mechelen, in het gedeelte tussen de Kazerne Dossin en de site van het ondertussen gesloopte Arresthuis, een plangebied dat algemeen bekend staat als de 'Tinelsite'. Er kwam een plein voor het gloednieuwe memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en mensenrechten. De werken gingen gepaard met verschillende ingrepen in de bodem: het graven van sleuven voor nutsleidingen, en putten voor het verplanten van bomen van de voormalige parkeerplaats achter het Arresthuis naar het nieuwe plein.

Op basis van de resultaten van historisch en archeologisch onderzoek (zie 3 Historische en archeologische gegevens) was er een reële kans op het aantreffen van overblijfselen uit het verleden, zoals sporen van pottenbakkersactiviteiten, van herbergen, van een aarden voorloper van de stadsmuur, van een stadspoort en/of van menselijke aanwezigheid vóór de aanleg van de laatmiddeleeuwse omwalling.

Daarom adviseerde Ruimte en Erfgoed (nu Onroerend Erfgoed) reeds in juni 2011 dat alle bodemingrepen dieper dan 5,90 m TAW archeologisch begeleid moesten worden. De werfopvolging vond uiteindelijk plaats in maart en oktober 2012, en werd uitgevoerd door medewerkers van Onroerend Erfgoed: Sofie Debruyne als projectleider, Marc Saeys en Alessandro Di Domenico voor ondersteuning bij het vrijleggen en registreren van archeologische resten, en Michel Hayen voor metaaldetectie.

2 Ligging van het projectgebied

De pleinaanleg vond plaats op het einde van de Goswin de Stassartstraat te Mechelen, in het gedeelte tussen de Kazerne Dossin en de site van het voormalige Arresthuis, en tussen de Nokerstraat en de Edgard Tinellaan. In het verlengde van de pleinwerken werden ook sleuven voor nutsleidingen gegraven langs de Edgard Tinellaan.

Fig. 1 De topografische en kadastrale ligging van het projectgebied.

3 Historische en archeologische gegevens

Het projectgebied ligt in het noordelijk deel van de laatmiddeleeuwse stadskern van Mechelen, langs de tweede stadsomwalling uit 1264-1268. Frank Kinnaer (Stedelijke Dienst Archeologie Mechelen) en Nele Vanholme (Onroerend Erfgoed) schreven reeds een overzicht van de bekende historische gegevens (Vanholme 2010, 11-28, 33-34). Hieronder volgt een korte samenvatting.

De Goswin de Stassartstraat heette vroeger 'Kerkhofstraat', een benaming die al in 1271 in de bronnen opduikt, maar waarvan het tracé vermoedelijk ouder is dan de tweede stadsomwalling. Aan het einde van deze straat lag de Kerkhofpoort, een toegangspoort tot de stad waarvan de eerste melding uit 1303 dateert. Tussen deze poort en de Katelijnepoort (de volgende in westelijke richting) lag het gebied waar in het midden van de 14de eeuw het Godshuis van de Heilige Drievuldigheid opgericht werd, ook bekend als de site 'De Noker' (Paumen 2004).

In meer recente tijden verschenen in het laatste deel van de Goswin de Stassartstraat enkele imposante complexen: het dominicanenklooster, de Kazerne Dossin en het Arresthuis. De eerste twee staan nog overeind. Het dominicanenklooster dateert uit de 17de eeuw. De Kazerne Dossin is een militair complex uit het midden van de 18de eeuw dat gebouwd werd in opdracht van Maria Theresia van Oostenrijk, vandaar de oorspronkelijke benaming 'Hof van Habsburg'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog deed het dienst als verzamelkamp voor deportatie (*SS-Sammellager Mecheln*). Vandaag is een deel van de gebouwen geïntegreerd in het nieuwe memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en mensenrechten, en biedt een andere vleugel onderdak aan het stadsarchief.

Tegenover de kazerne hebben een aantal herbergen gestaan. Deze werden afgebroken bij de bouw van het Arresthuis in 1830-31. Zoals de naam aangeeft, deed het Arresthuis aanvankelijk dienst als gevangenis, maar het verloor deze functie in 1878; toen werd er een militaire bakkerij gevestigd en vanaf de jaren 1960 een school. In 2009 sloopte men het gebouw om plaats te maken voor het Holocaustmuseum.

In het projectgebied en zijn nabije omgeving vond reeds archeologisch onderzoek plaats (Vanholme 2010, 34-35). In 1977 voerde de toenmalige 'Mechelse Vereniging voor Archeologie' een opgraving uit ter hoogte van het dominicanenklooster. In het begin van de jaren '90 vonden amateurarcheologen pottenbakkersafval op een bouwwerf in de Jodenstraat. Hun waarnemingen zijn jammer genoeg zeer slecht gedocumenteerd. In de zomer van 1997 onderzocht het toenmalige Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (nu Onroerend Erfgoed) overblijfselen van het Godshuis van de Heilige Drievuldigheid, ofwel 'De Noker' (Paumen 2004). In 1998 en 2000 gebeurden op dezelfde site aanvullende opgravingen door de Mechelse Vereniging voor Archeologie.

Op het perceel van het vroegere Arresthuis voerde de Stedelijke Dienst Archeologie Mechelen in 2009 kleinschalig onderzoek uit. Het betrof een bureaustudie en een beperkt terreinonderzoek, bestaande uit een bovengrondse inspectie, een proefsleuf en een grondboring. De resultaten, samengevat in Robberechts 2009, waren voldoende om een definitieve opgraving aan te bevelen. Deze vond plaats van maart tot augustus 2010, en werd uitgevoerd door het voormalige Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (nu Onroerend Erfgoed). Er kwamen 14de-eeuwse pottenbakkersafvalkuilen en postmiddeleeuwse sporen van bewoning aan het licht.

4 Methodologie

De heraanleg van de Goswin de Stassartstraat ging gepaard met verschillende bodemingrepen. Ten eerste betrof het sleuven voor nutsleidingen op het toekomstige plein en langs de Edgard Tinellaan. Daarbij gebeurde steeds een archeologische controle. Ten tweede werden op het plein werkputten van 3,5 x 3,5 m gegraven (WP 2 t/m 5) voor het verplanten van bomen die op de voormalige parkeerplaats achter het Arresthuis stonden (WP 1).

De graafwerken en het latere stortverzet gebeurden onder begeleiding van medewerkers van Onroerend Erfgoed. Het team kreeg de tijd om alle aangetroffen archeologische resten vrij te leggen, te fotograferen en te tekenen, en om vondstmateriaal te verzamelen.

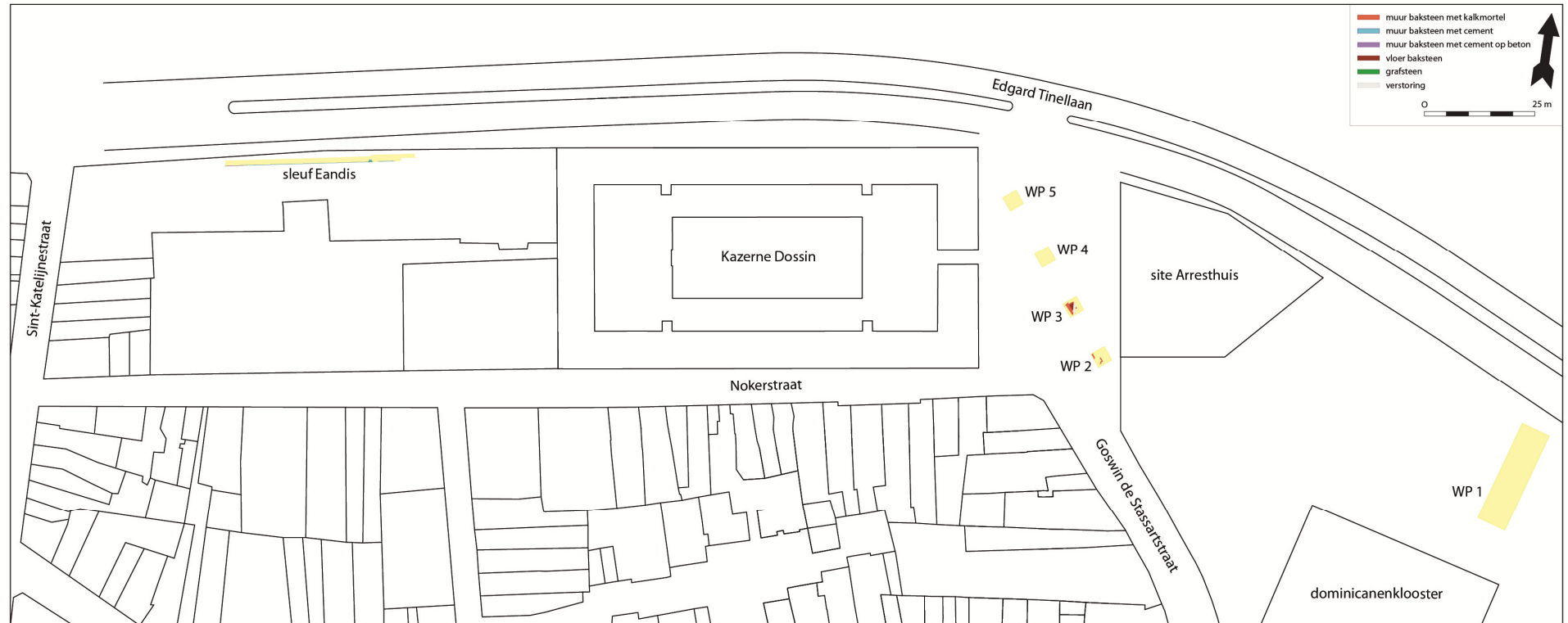

Fig. 2 Ligging van de werkputten.

5 Waarnemingen

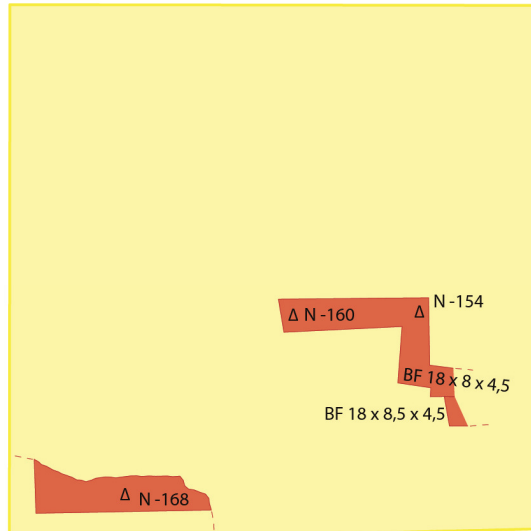
In de werkput voor het vrijleggen van de bestaande bomen achter het vroegere Arresthuis (WP 1, fig. 3) zat naast de omheiningsmuur op een diepte van ongeveer 120 cm een dik pakket afval uit de 20ste eeuw, met daarin een grote hoeveelheid samengedrukt zink, en de hieronder vermelde kogelhulzen en pispot (zie 6.4 Metaal).

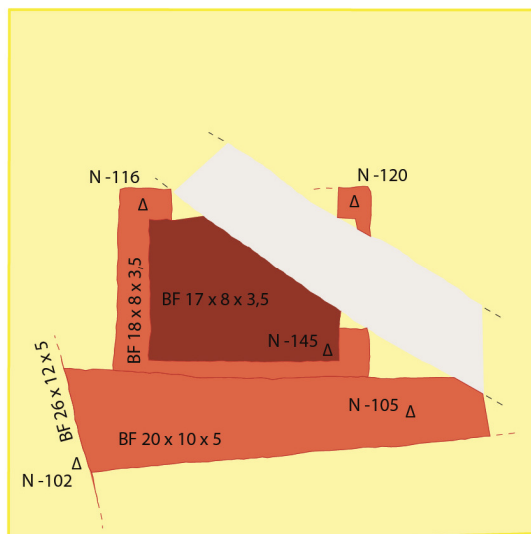
Fig. 3 *Overzichtsfoto van WP 1.*

In WP 2 en 3 kwam muurwerk aan het licht (figs. 4-6). De locatie en oriëntatie ervan maken het zeer waarschijnlijk dat het overblijfselen waren van de herbergen die voor de bouw van het Arresthuis in 1830-31 gesloopt zijn. De bakstenen structuren waren alle gevoegd met kalkmortel. Meest in het oog springend waren de funderingen en vloer van een keldertje in WP 3 (figs. 4 (onder) en 6) dat gebaseerd op de bruine aanslag op de binnenkant van de muren (fig. 6 (rechtsonder)) in gebruik is geweest als beerkelder. De structuur had geen beervulling meer, dus is geruimd geweest vóór de afbraak van de herbergen. De relatief grote hoeveelheid aardewerkscherven in de vulling (zie 6.1 Aardewerk), toch in verhouding tot het feit dat de kelder maar tot een hoogte van 30 cm bewaard was, doet vermoeden dat de structuur een secundaire functie als afvalcontainer heeft gehad.

WP 2

WP 3

- muur baksteen met kalkmortel
- vloer baksteen
- verstoring
- BF baksteenformaat (cm)
- Δ N niveau ten opzichte van voetpad (cm)

0 2 m

Fig. 4 Structuren waargenomen in WP 2 en 3.

Fig. 5 Muurresten van de herbergen in WP 2.

Fig. 6 Muurresten van de herbergen in WP 3.

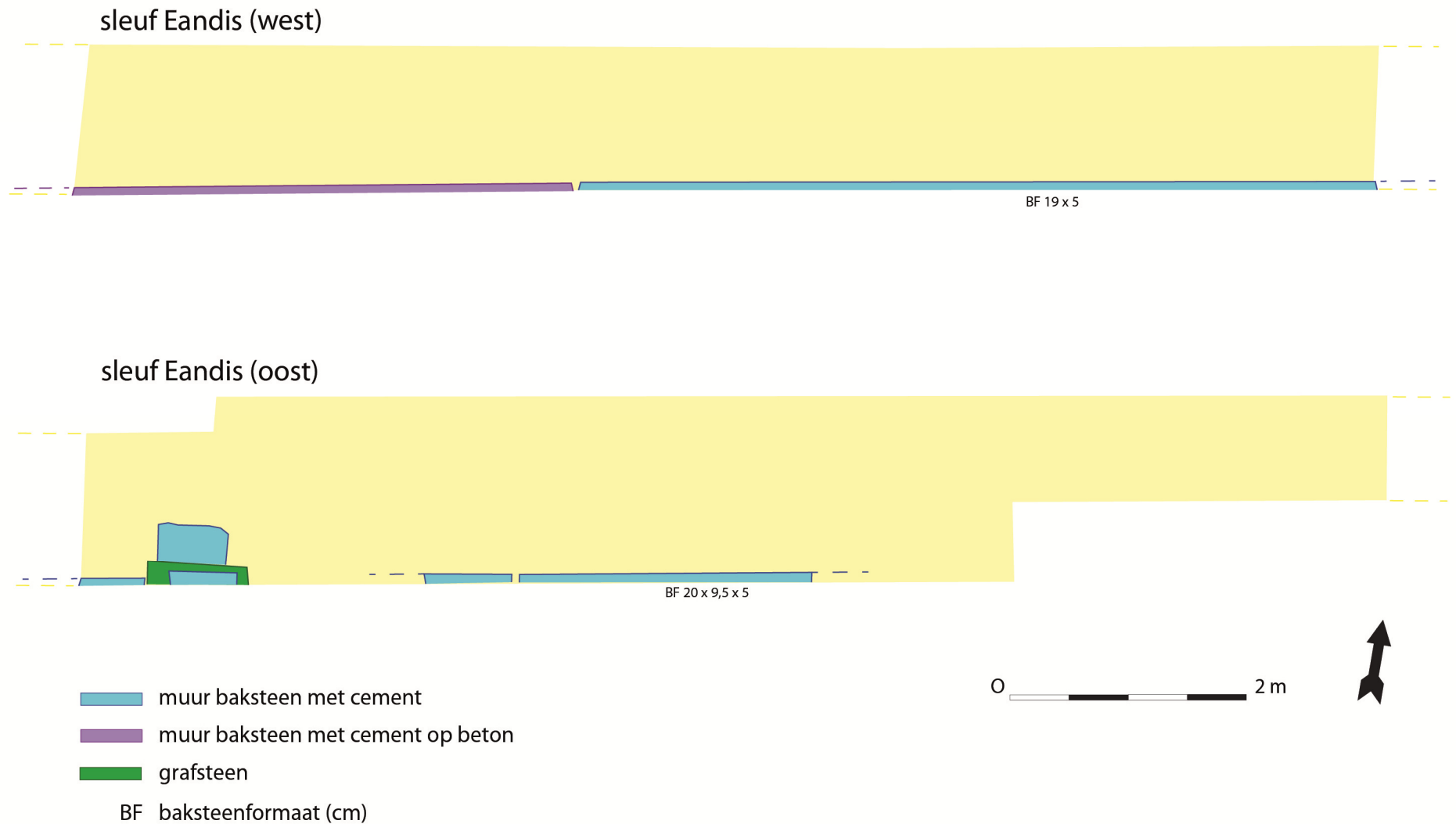

Fig. 7 Structuren waargenomen in de sleuf van Eandis.

Ook in nutsleidingssleuven (Eandis) langs de Edgard Tinellaan was bakstenen muurwerk zichtbaar (figs. 7-9). Vermoedelijk betreft het overblijfselen van het complex van het Godshuis van de Heilige Drievuldigheid. Ter hoogte van huisnummer 2b (CKG Betlehem) was in de funderingen een grafsteen verwerkt (fig. 9). Deze was slechts voor een klein deel zichtbaar, dus de naam van de overledene waar hij oorspronkelijk voor bedoeld was, is onbekend. De steen was 83 cm lang en 8 cm dik, en is *in situ* bewaard gebleven. Mogelijk is de steen afkomstig van het kerkhof van het gasthuis, of van de vloer van haar kapel, en werd hij tijdens verbouwingswerken van zijn oorspronkelijke plaats verwijderd en herbruikt als bouwmateriaal.

Fig. 8 Muurresten in de Eandissleuf langs de Edgard Tinellaan.

Fig. 9 Grafsteen herbruikt als bouw materiaal in de bakstenen funderingen langs de Edgard Tinellaan.

6 Vondstmateriaal

Zie ook tabel 1.

6.1 Aardewerk

In tegenstelling tot de resultaten van de opgraving op de naburige Arresthuissite (Vanholme 2010; Vanholme & De Groote 2012; Vanholme *et al.* 2011) bevat het aardewerkensemble van de werfcontroles in 2012 weinig laatmiddeleeuwse vondsten. Ze zijn beperkt tot enkele bodems rood aardewerk (WP 1 en 4) en een aantal fragmenten grijs aardewerk (WP 1, 2, 3, 4).

Het meeste materiaal is van postmiddeleeuwse datum: rood aardewerk, faïence, porselein, steengoed en industrieel wit aardewerk. Het rood en industrieel wit aardewerk zijn sterk vertegenwoordigd in de vulling van de beerkelder (WP 3); mogelijk zijn het restanten van het kook- en tafelwaar van de herbergen. Van de industrieel witte borden en kopjes konden heel wat exemplaren (deels) gereconstrueerd worden (figs. 10-11).

Behalve vaatwerk werd een aantal knikkers in verschillende materialen (natuursteen, steengoed, porselein) gevonden (fig. 12).

Fig. 10 Kopjes uit industrieel wit aardewerk. Schaal 1:3. Tekening: Marc Van Meenen.

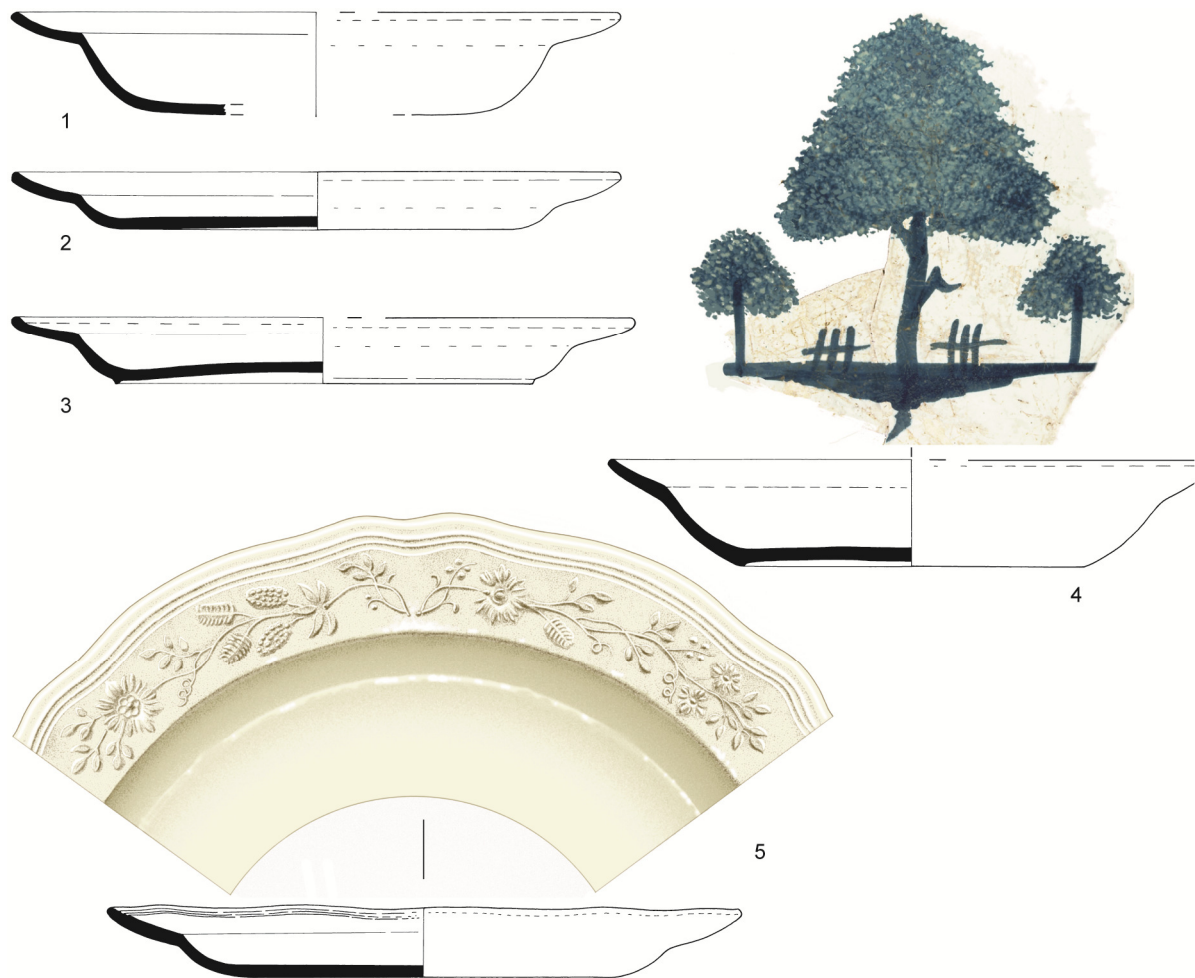

Fig. 11 Borden uit industrieel wit aardewerk. Schaal 1:3. Tekening: Marc Van Meenen.

6.2 Pijpaarde

Het vondstmateriaal bevat verschillende fragmenten van kleipijpen. Op basis van vormkenmerken kunnen deze in de 18de en 19de eeuw worden gedateerd. Een pijpenkop uit WP 1 was versierd met een plantenmotief in reliëf. Op een andere kop waren merken zichtbaar, waarmee een preciezere periodisering mogelijk is. Het betreft een hielmerk 'DS gekroond', vergezeld van de bijmerken 'S' en het wapenschild van Gouda. Het hielmerk was in Gouda gedurende een lange periode in gebruik, namelijk van 1699 tot 1873, maar de morfologie van de pijp en de bijmerken geven aan dat dit exemplaar pas na 1740 gemaakt is. De letter 'S' ('slegte') geeft aan dat het een pijp van een mindere kwaliteit was. (Duco 1987, 26-28, 77-78; Duco 2003, 32-33, 165)

6.3 Bouwmaterialen en natuursteen

Deze vondstcategorie bestaat uit losse fragmenten dakpan, leisteen en natuursteen, evenals een knikker van natuursteen (fig. 12).

Fig. 12 *Knickers van natuursteen, steengoed en porselein. Foto: Hans Denis.*

6.4 Metaal

De metalen voorwerpen die herkenbaar waren, dateren allemaal uit de nieuwste tijd. Afgebeeld zijn een handspiegel van een koperlegering (WP 1, fig. 13 (links)) en een steel van een tinnen lepel (WP 3, vulling kelder, fig. 13 (rechts)).

Verder kwamen tijdens het vrijleggen van de beerkelder in WP 3 acht munten van een koperlegering aan het licht. Twee daarvan konden door Frans De Buyser (Onroerend Erfgoed) geïdentificeerd worden. Ze zijn geslagen in Brussel of Utrecht ten tijde van de regeerperiode van Willem I (1815-1830). Het betreft een stuk van 1 cent (1817-1830) en een stuk van 1/2 cent (1818-1829).

Fig. 13 *Links: spiegel. Rechts: lepelsteel. Foto's: Hans Denis.*

Zeer interessant was het aantreffen van verschillende kogelhulzen uit de periode vlak voor de Tweede Wereldoorlog. De identificatie van de vondsten gebeurde door Franky Wyffels (Onroerend Erfgoed). Op fig. 14 zien we van links naar rechts:

- 1) Duitse kogelhuls, afgevuurd
kaliber 7,92 x 57 = 7,92 Mauser
Polte Armaturen und Maschinenfabrik, A. G.
24ste lot
1936
- 2) niet identificeerbaar
- 3) Belgische kogelhuls, afgevuurd
kaliber 7,65 x 53 = 7,65 Mauser
Fabrique Nationale d'Armes de Guerre, Herstal-les-Liège
1935
- 4) kaliber 7,92 x 57 = 7,92 Mauser
Sellier & Bellot, Praag-Vlašim
1938
- 5) Russische kogelhuls, afgevuurd
kaliber 7,62 x 54 = 7,62 Mosin-Nagant
Barnaul, Novosibirsk
fabriekscod 17
1939

Fig. 14 Kogelhulzen. Foto: Hans Denis.

Aansluitend bij deze overblijfselen van het militaire verleden van de site moeten we ook melding maken van een merkwaardige vondst, die jammer genoeg niet bewaard bleef voor verdere studie. Het betreft een wit geëmailleerd metalen voorwerp dat in WP 1 werd waargenomen op een diepte van 120-140 cm door Paul Luttik (Bijzondere Boomwerken). Het bleek een pispot te zijn met twee kogelgaten, een ingaand en een uitgaand (fig. 15).

Fig. 15 Pispot met kogelgaten. Foto: Paul Luttik.

6.5 Dierlijke resten

De archeologische begeleiding leverde een kleine hoeveelheid dierlijke resten op, waaronder een onderkaak van een schaap of geit (WP 4) en een oesterschelp (WP 3).

7 Aanbevelingen

De muurresten van de herbergen tonen dat in gebieden met een rijk en complex bodemarchief, zoals historische stadskernen, zelfs kleine bodemingrepen waardevolle gegevens kunnen leveren over het verleden.

De kogelhulzen en pispot met kogelgaten, sprekende getuigen van militaire activiteiten in de omgeving van de Kazerne Dossin en het Arresthuis, vestigen de aandacht op de eventuele informatiewaarde van recente lagen die archeologische sites afdekken. Wij bevelen geenszins aan om het onderzoek van dergelijke pakketten standaard op te nemen in het opgravingsproces, maar wel om de vraag naar de relevantie ervan te stellen in de fase van het vooronderzoek en te bekijken in hoeverre recente lagen zonder meer machinaal afgegraven moeten worden, dan wel een zekere vorm van aandacht verdienen. In gebieden met een gevoelig recent verleden, zoals bij de Tinelsite het geval is, kan het interessant zijn om de afgraving te laten begeleiden door een archeoloog.

8 Bibliografie

DUCO D. H. 1987: *De Nederlandse kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*, Leiden.

DUCO D. H. 2003: *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*, Amsterdam.

PAUMEN D. 2004: *Studie van de structuren en het aardewerk van Site 'De Noker' (werkput 2) te Mechelen. Het Godshuis van de Heilige Drievuldigheid: de kapel en haar directe omgeving* (3 delen), ongepubliceerde licentiaatsthesis, Katholieke Universiteit Leuven.

(http://www.ethesis.net/mechelen_noker/mechelen_noker_inhoud.htm)

ROBBERECHTS B. 2009: *Resultaten van het archeologisch vooronderzoek op de site Dossinkazerne, deelgebied Arresthuis*, Rapport Stedelijke Dienst Archeologie, Mechelen.

VANHOLME N. (red.) 2010: *Intern rapport Onroerend Erfgoed. Archeologisch en historisch onderzoek Mechelen - Arresthuis (prov. Antwerpen)*, Intern VIOE-rapport 9, Brussel.

VANHOLME N. & DE GROOTE K. 2012: Aardewerkstudie van veertiende-eeuws pottenbakkersafval afkomstig van de site Mechelen-Arresthuis (Antwerpen), *Archaeologia Mediaevalis* 35, 233-235.

VANHOLME N., VERVOORT R., BORGERS K. & GUILLAUME V. 2011: Arresthuis – Mechelen (Antw.), *Archaeologia Mediaevalis* 34, 126-127.

	aardewerk																pijpaarde		bouwmateriaal			overig natuursteen					
	grijs			rood			industrieel wit			faïence			porselein				steengoed				kop	steel	dakpan	leiste	natuursteen	knikker	
werkput	R	W	B	R	W	B	R	W	B	R	W	B	R	W	B	knikker	R	W	B	knikker							TOTAAL
1 - stort	-	1	-	2	13	2	-	2	3	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	1	5	3	-	-	-	-	35
2 - stort	2	6	-	8	19	2	1	1	2	-	-	1	-	-	-	-	2	8	1	-	-	-	-	-	-	-	53
3 - stort	-	2	-	2	6	1	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1	-	19
3 - vulling kelder	-	6	1	21	59	10	81	106	33	-	3	-	-	2	-	-	-	11	2	2	4	4	4	1	-	1	351
4 - stort	1	1	-	2	8	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-	20
TOTAAL	3	16	1	35	105	17	84	110	38	0	7	1	0	2	0	1	3	23	5	3	9	7	5	1	1	1	478

	metaal							glas	dierlijk bot	oesterschelp	
	ijzeren spijkers		overig ijzer	koperlegering	vensterlood	overig lood	tin	slak			
werkput											TOTAAL
1 - stort	4		6	1	-	-	-	-	-	-	11
2 - stort	-		1	-	-	2	-	-	-	-	3
3 - stort	-		-	-	-	-	-	-	2	1	3
3 - vulling kelder	4		9	10	1	-	1	-	3	9	37
4 - stort	2		-	-	-	-	-	1	-	1	4
TOTAAL	10		16	11	1	2	1	1	3	12	58

Tabel 1 Inventaris van het vondstmateriaal.